

SỬ DỤNG PHƯƠNG PHÁP SƠ ĐỒ HÓA KIẾN THỨC TRONG DẠY HỌC MÔN GIÁO DỤC CÔNG DÂN

Nguyễn Thị Thanh Huyền¹

Tóm tắt. Yêu cầu đặt ra trong giáo dục nói chung và môn Giáo dục công dân ở các trường phổ thông nói riêng hiện nay là đổi mới phương pháp dạy học theo hướng phát huy tính tích cực của người học. Việc phát triển tư duy và trang bị kiến thức cho học sinh nhằm hướng các em đến một phương cách học tập tích cực và tự chủ. Phương pháp sơ đồ hóa kiến thức là một trong những phương pháp dạy học hiệu quả môn Giáo dục công dân, tạo hứng thú học tập và rèn luyện năng lực tư duy độc lập sáng tạo, giúp học sinh có cái nhìn tổng thể về nội dung chương trình học.

Từ khóa: Phương pháp dạy học, Sơ đồ hóa, môn Giáo dục công dân, giáo viên, học sinh..

1. Đặt vấn đề

Môn Giáo dục công dân được giảng dạy trong các trường phổ thông hiện nay triển khai theo chương trình mới với nội dung và khung kiến thức được xây dựng theo hướng mở. Các tác giả sách giáo khoa, cơ sở giáo dục và giáo viên hoàn toàn chủ động, sáng tạo trong việc triển khai các nội dung dạy học, phương pháp giáo dục và đánh giá kết quả giáo dục cụ thể theo yêu cầu phát triển chương trình. Chính vì vậy, việc sử dụng phương pháp sơ đồ hóa kiến thức môn học này là một trong nhiều phương pháp dạy học sáng tạo, nhằm đạt được hiệu quả cao, đáp ứng yêu cầu, mục tiêu mà môn học đặt ra.

Sơ đồ hóa là phương pháp diễn đạt nội dung dạy học bằng ngôn ngữ sơ đồ. Ngôn ngữ sơ đồ được thể hiện bằng các ký hiệu khác nhau như hình vẽ lược đồ, đồ thị, bảng biểu,...

Phương pháp sơ đồ hóa là phương pháp khoa học sử dụng sơ đồ để miêu tả sự vật, hoạt động, sự kiện, tri thức, v.v giúp bản thân cũng như người khác có thể hình dung các mối liên hệ giữa các yếu tố, nội dung cấu thành nên sự vật cũng như cấu trúc logic trong quy trình triển khai hoạt động.

Trong giáo dục, phương pháp sơ đồ hóa được sử dụng nhiều nhất trong quá trình dạy và học khi muốn truyền tải hoặc tiếp nhận một khái niệm, một bài học. Sơ đồ hóa được áp dụng vào quá trình dạy và học giúp khắc phục nhược điểm thiếu tính liên tưởng và nhấn mạnh trong các bài giảng, hỗ trợ quá trình tiếp nhận, lưu trữ và phân tích thông tin của bộ não nhanh và sâu, tập trung vào từ khóa và trọng tâm vấn đề, đồng thời kích thích não sáng tạo. Phương pháp sử dụng sơ đồ trong dạy học là một trong những phương pháp dạy học trực quan bằng cách tạo ra một tổ chức hình khối phản ánh cấu trúc và logic bên trong của một khối lượng kiến thức theo cách khái quát hóa, cụ thể và trực quan nhằm giúp người học nắm vững nội dung tổng quan cơ bản và phát triển năng lực nhận thức của bản thân.

Để sử dụng phương pháp sơ đồ trong dạy học, trước tiên các kiến thức cơ bản cần được sắp xếp dưới dạng sơ đồ. Khối lượng kiến thức sẽ quyết định nội dung của sơ đồ, còn hình thức của sơ đồ phụ thuộc vào người lập sơ đồ. Như vậy, nội dung sơ đồ có tính khách quan, trong đó, hình thức thể hiện của sơ đồ sẽ mang tính chủ quan và khác nhau ở từng người. Do đó, khối lượng kiến thức giống nhau nhưng sẽ có nhiều

Ngày nhận bài: 10/07/2022. Ngày nhận đăng: 21/08/2022.

¹Khoa Lý luận Chính trị - Trường Đại học Kiến Trúc Hà Nội
e-mail: thanhhuyenkientruc@gmail.com

sơ đồ khác nhau, thể hiện cách tư duy và sáng tạo của mỗi cá nhân. Bên cạnh đó, sơ đồ là những biểu tượng trực quan phản ánh trừu tượng, khái quát các nội dung của bài học nên đòi hỏi phải trung thành với khối lượng kiến thức mà nó mô tả, hình thành trên cơ sở xác định các yếu tố nội dung trong các chương, các mục, mối liên hệ biện chứng giữa các đơn vị kiến thức. Ngoài ra, với mục tiêu giúp học sinh lĩnh hội kiến thức dễ dàng và chủ động hơn, sơ đồ cần có tính thẩm mỹ, khuyến khích tư duy của người học, không nên dập khuôn theo mẫu.

2. Sử dụng phương pháp sơ đồ hóa kiến thức trong dạy học môn Giáo dục công dân

Đối với giáo viên giảng dạy môn Giáo dục công dân, vai trò của phương pháp sơ đồ hóa trước hết là cung cấp một công cụ truyền tải thông tin, tri thức có tính khái quát, trừu tượng và hệ thống cao nhưng vẫn cụ thể, chi tiết, trực quan sinh động, cho phép phản ánh hai mặt tĩnh và động của hiện tượng. Đây là hình thức diễn đạt tối ưu các thông tin về mối liên hệ giữa các thành tố trong cấu trúc cũng như mối quan hệ giữa cấu trúc với chức năng của các sự kiện. Xét trên cách thức xử lý và phân tích nội dung, ý tưởng về một khái niệm, ngôn ngữ sơ đồ, đặc biệt là sơ đồ tư duy có tính ưu việt, kích thích được sự chủ động và sáng tạo của học sinh so với các hình thức ngôn ngữ biểu đạt khác.

Trong quá trình dạy học những nội dung của các môn Giáo dục công dân, sử dụng biện pháp sơ đồ hóa giúp giáo viên chủ động tương tác, trao đổi với học sinh. Đây là tiền đề để giáo viên nắm bắt được tình hình học tập, từ đó kịp thời hỗ trợ và điều chỉnh hoạt động dạy học phù hợp với năng lực tư duy và trình độ nhận thức của học sinh.

Đối với học sinh, phương pháp sơ đồ hóa khi học môn Giáo dục công dân cho phép các em tiếp cận với nội dung kiến thức bằng con đường logic tổng - phân - hợp, nghĩa là cùng một lúc, giáo viên vừa phân tích đối tượng nhận thức thành các sự kiện, các yếu tố cấu thành, vừa tổng hợp, hệ thống hóa các sự kiện, các yếu tố đó thành một thể thống nhất, thuận lợi cho việc khái quát hóa các nội dung cơ bản. Có thể nói, trong quá trình học, phương pháp sơ đồ hóa mang lại những hiệu quả cơ bản cho học sinh như giúp các em rèn luyện kỹ năng, kỹ xảo, thực hiện các thao tác tư duy và biện pháp logic, đồng thời rèn luyện kỹ năng đọc sách và tự nghiên cứu tài liệu sách giáo khoa, góp phần nâng cao nhu cầu nhận thức và tinh thần trách nhiệm của học sinh trong học tập.

Bên cạnh đó, phương pháp sơ đồ hóa giúp học sinh tăng tốc độ định hướng và tăng tính mềm dẻo của tư duy vì qua biện pháp sơ đồ hóa, học sinh sẽ rèn luyện được các kỹ năng khi giải quyết các bài tập tình huống, kỹ năng giải quyết vấn đề.

Như vậy, vai trò của phương pháp sơ đồ hóa đối với việc dạy và học môn Giáo dục công dân, đó là nâng cao hiệu quả về thông tin, phát triển năng lực, nhận thức của học sinh, cụ thể là các thao tác tư duy cơ bản như phân tích, tổng hợp, so sánh, trừu tượng hóa, khái quát hóa, hệ thống hóa..., từ đó hình thành năng lực tự học. Đây cũng là một phương thức truyền đạt thông tin của giáo viên nhằm mục đích minh họa cho các kiến thức muốn truyền tải, hỗ trợ các hoạt động tổ chức cho học sinh tự học, tự suy nghĩ và nhận thức sự vật.

Phương pháp sơ đồ hóa hiện nay được khuyến khích sử dụng nhiều nhất là sơ đồ tư duy. Theo Tony Buzan, phương pháp dạy học theo sơ đồ tư duy được hiểu là cách thức dạy học trong đó có sử dụng sơ đồ tư duy như một phương tiện để tận dụng khả năng ghi nhận hình ảnh của bộ não. Đây là cách để ghi nhớ chi tiết, để tổng hợp hay phân tích một vấn đề thành một dạng lược đồ phân nhánh. Ưu điểm của việc sử dụng sơ đồ tư duy là giúp cho học sinh tập trung rèn luyện cách xác định chủ đề rõ ràng, sau đó phát triển ý chính, ý phụ một cách logic. Nhờ vậy, học sinh dễ quan sát và nắm vững một cách tổng thể, kích thích hứng thú học tập và khả năng sáng tạo của học sinh, phát huy tiềm năng ghi nhớ của bộ não. Học sinh được học một cách trực quan sáng tạo, tiết kiệm thời gian ghi nhớ và hình dung cấu trúc kiến thức tốt hơn. Tuy nhiên, hình thức này cũng có hạn chế nhất định vì không phải nội dung nào cũng có thể sơ đồ hóa được, những nội dung giới hạn về thời gian thì việc sơ đồ hóa sẽ phụ thuộc vào năng lực và sự chủ động chuẩn bị trước của giáo viên.

Có thể nói, sơ đồ tư duy - một phương pháp sơ đồ hóa - có vai trò tích cực và chủ động trong dạy học

môn Giáo dục công dân. Tony Buzan viết: “Sơ đồ tư duy có thể đánh thức khả năng hình dung kỳ diệu này. Bộ não phát triển khả năng tạo hình tới đâu, thì khả năng tư duy, tri giác, ký ức, sáng tạo và tự tin của chúng ta tăng tiến đến đó”. Tuy nhiên, nhiều học sinh sẽ gặp khó khăn khi sử dụng phương pháp sơ đồ hóa nói chung và sơ đồ tư duy nói riêng bởi não bộ và tư duy đã quen với việc ghi chép thụ động (thậm chí là ghi chép chủ động nhưng chỉ đơn giản là tóm tắt lại ý tưởng của giáo viên). Sử dụng phương pháp sơ đồ hóa sẽ mang lại ý nghĩa về mặt nhận thức và có vai trò kích thích, mở rộng tư duy của học sinh. Đặc biệt trước bối cảnh thực tiễn đòi hỏi giáo dục “phải phát huy tính tích cực, tự giác, chủ động, sáng tạo của học sinh, phù hợp với đặc điểm của từng lớp học, học phần; bồi dưỡng phương pháp tự học, khả năng làm việc nhóm; rèn luyện kỹ năng vận dụng kiến thức vào thực tiễn; tác động đến tình cảm, đem lại niềm vui, hứng thú học tập cho học sinh” (Điều 28, Luật Giáo dục) thì sơ đồ tư duy là một trong những phương pháp phù hợp và cần thiết nếu chúng ta muốn đổi mới trong giáo dục, khơi dậy được tinh thần chủ động và phát triển khả năng tự học cho học sinh.

Tuy nhiên, biện pháp sơ đồ hóa không phải là chìa khóa vạn năng vì có nội dung dạy học không thể sử dụng phương pháp này. Theo chương trình mới, trong giai đoạn giáo dục cơ bản, nội dung môn Đạo đức và Giáo dục công dân định hướng chính vào giáo dục giá trị bản thân, gia đình, quê hương, cộng đồng nhằm hình thành cho học sinh thói quen, nền nếp cần thiết trong học tập, sinh hoạt và ý thức tự điều chỉnh bản thân theo các chuẩn mực đạo đức và quy định của pháp luật. Đối với lứa tuổi tiểu học, việc tiếp cận sơ đồ hóa hay sơ đồ tư duy còn có những hạn chế nhất định. Trong giai đoạn định hướng nghề nghiệp, môn Giáo dục kinh tế và pháp luật với nội dung chủ yếu là học vấn phổ thông, cơ bản về kinh tế, pháp luật mang tính ứng dụng, thiết thực đối với đời sống và định hướng nghề nghiệp, gắn kết với nội dung giáo dục đạo đức và giá trị sống, kỹ năng sống, giúp các em có nhận thức đúng, thực hiện quyền và nghĩa vụ, trách nhiệm công dân trong các quan hệ kinh tế và pháp luật. Nhận thức, tư duy của học sinh trung học cơ sở và trung học phổ thông đã có bước phát triển cao hơn nên có thể sử dụng phương pháp sơ đồ hóa thuận lợi hơn. Vì vậy, trước khi sử dụng phương pháp sơ đồ hóa, giáo viên cần xem xét các yếu tố cấu thành nên nội dung học và mối liên hệ giữa các yếu tố đó, đặc biệt là đặc điểm về tư duy, trình độ nhận thức của học sinh. Bên cạnh đó, giáo viên và học sinh cần có nhiều thời gian để chuẩn bị, xây dựng, tiếp nhận và tự triển khai phương pháp sơ đồ hóa, đặc biệt là sơ đồ tư duy.

Quy trình xây dựng sơ đồ hóa kiến thức môn học Giáo dục công dân theo 4 bước:

Bước 1: Xác định nhiệm vụ học tập. Giáo viên nêu mục tiêu cần giải quyết vấn đề để học sinh học xác định rõ yêu cầu đặt ra và những điều kiện cần có để thực hiện yêu cầu đó.

Bước 2: Giáo viên phân tích, xác định nội dung kiến thức cần hệ thống hóa, định hướng cho học sinh bằng các câu hỏi gợi ý, hướng dẫn học sinh đọc sách giáo khoa, quan sát, phân tích tài liệu tham khảo, tranh ảnh và video. Từ những gợi ý này, học sinh sẽ xác định được những nội dung kiến thức trọng tâm cần được hệ thống hóa.

Bước 3: Phân tích, xác định nội dung kiến thức cơ bản nhất chọn làm kiến thức chốt. Mỗi kiến thức chốt sẽ là một đỉnh của sơ đồ. Có thể gộp những kiến thức chốt cùng tính chất, cùng thể loại về ý nghĩa và nội dung vào chung một đỉnh. Mã hóa kiến thức chốt. Có thể sử dụng những kí hiệu dễ hiểu nhất để mã hóa kiến thức chốt, như vậy sẽ giúp học sinh dễ dàng ghi nhớ hơn và sơ đồ cũng bớt phần cồng kềnh. Bố trí các đỉnh trên mặt phẳng. Cần lưu ý sắp xếp các đỉnh sao cho có tính khoa học, phản ánh được logic phát triển của kiến thức, dễ hiểu và phải có tính trực quan mỹ thuật.

Bước 4: Thiết lập mối quan hệ giữa các cung của sơ đồ. Sau khi xác định kiến thức chốt, cần xác định mối liên hệ phụ thuộc giữa nội dung các đỉnh với nhau, bằng cách nối các đỉnh bằng mũi tên hay đoạn thẳng, sao cho phản ánh được logic phát triển của nội dung đó để hình thành các cung của sơ đồ.

Bước 5: Hoàn thiện sơ đồ hệ thống hóa kiến thức. Sau khi xác định được mối quan hệ giữa các nội dung kiến thức, học sinh phải trình bày được mối quan hệ giữa các nội dung kiến thức được hệ thống hóa bằng việc hoàn thiện các sơ đồ theo một trật tự logic nhất định.

3. Ý nghĩa của việc áp dụng sơ đồ hóa trong dạy học môn Giáo dục công dân

3.1. Ý nghĩa trong giảng dạy và học tập

Sơ đồ hóa nội dung kiến thức các môn Giáo dục công dân là công cụ lý tưởng cho việc giảng dạy và trình bày các khái niệm của giáo viên. Trong quá trình truyền đạt nội dung cơ bản của tiết học, các nội dung dưới dạng sơ đồ sẽ giúp giáo viên tập trung được vào vấn đề cần trao đổi với học sinh, đồng thời cung cấp cái nhìn tổng quát về chủ đề một cách súc tích, không có những thông tin thừa.

Bên cạnh đó, có một thực tế, thời gian lên lớp dành cho môn học Giáo dục công dân không nhiều, nên đôi khi giáo viên không thể truyền tải hết nội dung nếu không có sự nhấn mạnh trọng tâm, tóm tắt bài học. Trong tình huống này, các sơ đồ hóa nội dung kiến thức cơ bản sẽ giúp giáo viên tự điều chỉnh để phù hợp với tiết giảng, tránh hiện tượng “cháy giáo án”.

Nhìn từ góc độ phương pháp, phương pháp sơ đồ hóa kiến thức có giá trị nhất là khuyến khích kỹ năng tư duy độc lập và hỗ trợ đắc lực cho quá trình tranh luận, phản biện để tiếp nhận tri thức. Quá trình triển khai nội dung môn học của giáo viên theo dạng sơ đồ, không những cung cấp tri thức cơ bản về nội dung môn học mà còn cung cấp cả phương pháp tư duy cho người học. Điều này phù hợp với mục tiêu của các môn học Giáo dục công dân là học sinh có thể vận dụng được các kiến thức đã học để phân tích, đánh giá, xử lý các hiện tượng, vấn đề, tình huống trong thực tiễn cuộc sống, có khả năng thực hiện quyền, nghĩa vụ công dân, có kỹ năng sống, bản lĩnh tự chủ để học tập và làm việc.

Với sơ đồ hóa nội dung kiến thức cơ bản, học sinh không chỉ được cung cấp những thông tin chính yếu của môn học mà hơn hết là cung cấp cho các em bức tranh toàn cảnh lượng kiến thức của các tiết học và của toàn môn học. Cái nhìn bao quát này sẽ khiến học sinh có sự liên tưởng, xâu chuỗi hiệu quả kiến thức môn Giáo dục công dân.

3.2. Ý nghĩa trong đánh giá học sinh

Sơ đồ hóa là một trong những công cụ quan trọng, giúp giáo viên đánh giá kiến thức của học sinh trước và sau bài giảng về một chủ đề cụ thể một cách hiệu quả và nhanh chóng. Qua đó giáo viên có thể theo dõi sự hiểu biết của học sinh. Hơn nữa, sơ đồ hóa khuyến khích học sinh thể hiện ý tưởng theo sự hiểu biết của cá nhân và tự đánh giá bản thân sau buổi học.

Với thực trạng việc học tập các môn Giáo dục công dân ở các trường phổ thông hiện nay, học sinh thường có tâm lý coi đây là môn học phụ nên không có hứng thú, không dành thời gian để học. Việc sử dụng phương pháp sơ đồ hóa sẽ giúp giáo viên đánh giá nhanh và chuẩn xác kiến thức học sinh tiếp nhận được, khơi gợi hứng thú của các em đối với môn học này.

3.3. Ý nghĩa trong hoạt động học và ôn tập kiến thức của học sinh

Sơ đồ hóa kiến thức còn là công cụ hữu ích để giúp cho học sinh đạt kết quả học tập tốt hơn, cải thiện khả năng ghi nhớ, việc ghi chép của học sinh sẽ ít hơn và dễ dàng hơn.

Với hoạt động đánh giá học sinh theo lộ trình tập trung (tức là nhiều môn học cùng kết thúc trong một thời điểm) nên trước ngày thi, học sinh thường phải ôn tập một lượng lớn kiến thức và bài tập ở nhiều môn khác nhau dẫn đến tình trạng quá tải trong học tập. Việc triển khai nội dung môn học Giáo dục công dân theo dạng sơ đồ hóa sẽ giúp học sinh củng cố, ôn tập được nội dung cơ bản, chính yếu. Chỉ cần dành thời gian ngắn xem lại bài học đã được sơ đồ hóa, việc ôn tập sẽ hiệu quả hơn. Hơn nữa, ở góc độ phương pháp, học sinh hoàn toàn có thể áp dụng và vận dụng cho việc sơ đồ hóa nội dung kiến thức không chỉ của môn học Giáo dục công dân mà còn của nhiều môn học khác. Như vậy, việc thi cử cuối học kỳ và cuối năm sẽ không còn nặng nề với học sinh nữa. Từ đó chất lượng đào tạo cũng được nâng lên.

4. Kết luận

Với phương pháp sơ đồ hóa những nội dung của môn học Giáo dục công dân, học sinh sẽ có bức tranh tổng quát về kiến thức của môn học. Áp dụng phương pháp sơ đồ hóa trong dạy học, giáo viên có thể tập trung vào nội dung trọng tâm, cơ bản, đồng thời có thể quay lại nội dung trước đó mà không khiến học sinh mất đi mạch tư duy suy nghĩ. Đây là phương pháp kích thích sự sáng tạo của học sinh, đáp ứng yêu cầu về đổi mới phương pháp dạy học nói chung, môn Giáo dục công dân nói riêng trong nhà trường phổ thông hiện nay.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Tony Buzan (2008), Sơ đồ tư duy, NXB Tổng hợp thành phố Hồ Chí Minh.
- [2] Tony Buzan (2018), Lập bản đồ tư duy, NXB Tổng hợp Thành phố Hồ Chí Minh.
- [3] Đào Đức Doãn (2019), Tìm hiểu chương trình môn Giáo dục công dân (Trong chương trình Giáo dục phổ thông 2018), Trường Đại học Sư phạm Hà Nội.
- [4] Ninh Thị Bạch Diệp (2016), Một số loại sơ đồ hệ thống hóa kiến thức trong dạy học sinh học, Tạp chí khoa học Đại học Tân trào số 02 tháng 3
- [5] Nguyễn Văn Đạo (2000), Tự học là khả năng suốt đời của mỗi con người. Tự học, tự đào tạo, tư tưởng chiến lược của phát triển giáo dục Việt Nam, NXB Giáo dục.
- [6] Phan Trọng Ngọ (2005), Dạy học và phương pháp dạy học trong nhà trường, NXB Đại học Sư phạm Hà Nội.
- [7] Võ Thị Thanh Phương (2004), Sử dụng sơ đồ khái niệm để khám phá vốn khái niệm cũ của học sinh trong dạy học tích cực, Tạp chí nghiên cứu khoa học (trường Đại học Cần Thơ), Số 2, tr 17-23.

ABSTRACT

Application of mind mapping in teaching civic education

The current requirement in education, and specifically in the Civic Education in high schools, is to develop teaching methods that enhance students' activeness. The purpose of student thinking development and knowledge equipping is to encourage them toward autonomous and active learning manner. Mind mapping is one of the effective teaching methods for Civic Education since it enhances students' interest in learning, promotes independent and creative thinking abilities and provides them with an overview of curriculum content.

Keywords: *Teaching method, mind mapping, Civic Education, teacher, students.*